

Maakt geld je (h)echt(ing) gelukkig?

Een onderzoek naar de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Masterthesis Orthopedagogiek

Katinka van der Werff

Studentnummer: S4925947
Faculteit der Gedrag- en Maatschappijwetenschappen,
Rijksuniversiteit Groningen
Basiseenheid Orthopedagogiek

Begeleider: dr. mevr. Katrien Helmerhorst

Tweede beoordelaar: mevr. Wendy Post

Datum: 20 maart 2022

Aantal woorden: 7968

Samenvatting

Aangezien probleemgedragingen bij kinderen kunnen ontstaan door een verstoring in de ouder-kind gehechtheidsrelatie, is het belangrijk om mogelijke factoren die de ouder-kind gehechtheidsrelatie kunnen beïnvloeden in kaart te brengen. Een voorbeeld van een risicofactor is opvoedstress, wat onder andere kan ontstaan door de gevolgen van financiële zorgen. Het doel van deze studie was om zowel bij vaders als moeders de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie te onderzoeken met opvoedstress als mediator. Hiervoor zijn 3-jarige kinderen ($N = 104$) en hun ouders geworven. Middels vragenlijsten en observaties zijn data verzameld. Resultaten toonden bij zowel vaders als moeders een niet significante relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Dit was in lijn met de vooropgestelde hypothese. Enkel bij vaders was een negatief significante relatie gevonden: hoe hoger het gezinsinkomen, hoe minder opvoedstress vaders ervaren. In tegenstelling tot de verwachtingen is deze relatie bij moeders niet significant. Ook wordt er, zowel bij vaders als moeders, geen significante relatie gevonden tussen opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Evenals blijkt opvoedstress, in tegenstelling tot de verwachtingen, geen significant mediatie-effect te hebben op de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Mogelijke verklaringen, limitaties en aanbevelingen voor vervolgonderzoek worden besproken.

Abstract

Behavioral problems in children may arise from a disruption in the parent-child attachment. Therefore it is important to identify possible factors that may affect the parent-child attachment. One risk factor is parenting stress, which can be caused by concerns related to the financial situation of the parents. This study investigated, in both fathers and mothers, the relationship between family income and parent-child attachment relationship, mediated by parenting stress. Children with the age of three years and their parents were recruited for this study ($N = 104$). The data were collected through questionnaires and observations. In line with the hypothesis, the results showed no significant relationship between family income and parent-child attachment relationship, for both fathers and mothers. The results showed for fathers only a significant negative effect: the higher the family income, the less parenting stress fathers experience. Based on the literature the same was expected for mothers. However, this study didn't find a significant relation between family income and parenting stress for mothers. For both fathers and mothers, this study didn't find a significant relationship between parenting stress and parent-child attachment relationship. Another result, which was against the hypothesis, showed that parenting stress didn't mediate the relationship between family income and parent-child attachment relationship. Possible explanations, limitations, and recommendations for further research will be discussed.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Abstract	2
Inleiding	4
Gehechtheid	4
Gezinsinkomen in relatie tot ouder-kind gehechtheidsrelatie	5
Gezinsinkomen in relatie tot opvoedstress	6
Opvoedstress in relatie tot ouder-kind gehechtheidsrelatie	7
Opvoedstress als mediator tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie.	7
Controlevariabele	8
Huidig onderzoek	8
Methode	10
Meetinstrumenten	11
Ouder-kind gehechtheidsrelatie.	11
Gezinsinkomen.	12
Opvoedstress.	12
Procedure	12
Data-analyse	13
Resultaten	15
Descriptieve statistieken	15
Relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheid (c-pad)	16
Relatie tussen het gezinsinkomen en de opvoedstress (a-pad)	17
Relatie tussen de opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie (b-pad)	17
Opvoedstress als mediator van de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie (c' –pad)	17
Discussie	21
Gezinsinkomen in relatie tot opvoedstress	21
Opvoedstress in relatie tot ouder-kind gehechtheidsrelatie	21
Sterkten, limitaties en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek	22
Conclusie en implicaties voor beleid en praktijk	23
Literatuurlijst	25

Inleiding

Een veilige gehechtheidsrelatie vormt de basis voor een gezonde ontwikkeling van een kind (Bowlby, 1969). Ouders zijn belangrijke gehechtheidsfiguren en hebben daarom een belangrijke taak bij de totstandkoming van een gehechtheidsrelatie. Wanneer het ouders niet lukt om een goede gehechtheidsrelatie met het kind op te bouwen, kan dat risico's met zich meebrengen (Owens et al., 1995). Een verstoring in de ouder-kind gehechtheidsrelatie kan zorgen voor een onveilige gehechtheidsrelatie, waardoor probleemgedragingen bij het kind kunnen ontstaan. Door een onveilige gehechtheidsrelatie kunnen problemen, zoals mentale gezondheidsproblemen, gedragsproblemen, internaliserende problemen, externaliserende problemen, sociaal-emotionele problemen en problemen met het aangaan van intieme relaties toenemen (Owens et al., 1995). Dit probleemgedrag kan een indicator zijn voor problemen op latere leeftijd (Verhulst, 2017).

Om het risico tot het ontwikkelen van deze problemen te beperken, is het van belang om na te gaan welke factoren invloed uitoefenen op de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Een voorbeeld van een risicofactor is opvoedstress. Ouders kunnen als gevolg van opvoedstress namelijk minder beschikbaar, ondersteunend en stimulerend voor het kind zijn wat kan leiden tot een verstoring in de ouder-kind gehechtheidsrelatie (Masarik & Conger, 2017). Opvoedstress kan onder andere worden veroorzaakt door het gezinsinkomen, waardoor ouders financiële zorgen en spanningen kunnen ervaren (Cyr et al., 2010). Volgens Wiersma en Van der Kooi (2017) kan daardoor de relatie tussen ouder en kind onder druk komen te staan.

Ondanks deze beschreven relaties is er, voor zover bekend, nog geen onderzoek gedaan naar de directe relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. De mogelijk mediërende rol van opvoedstress op de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie is ook nog onbekend. Wel is zeker dat een verstoring in de ouder-kind gehechtheidsrelatie nadelig kan zijn voor het kind en bestaat er onduidelijkheid over de mogelijke rol van het gezinsinkomen en opvoedstress. Bovengenoemde geeft aanleiding om meer inzicht te creëren in de mediërende rol van opvoedstress in de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Daarmee draagt dit onderzoek bij aan het in kaart brengen van mogelijke risicofactoren bij het ontwikkelen van een ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Gehechtheid

Volgens de hechtingstheorie van Bowlby (1969) ontwikkelen kinderen tijdens de eerste levensjaren een gehechtheidsrelatie met hun ouders. Deze ontwikkeling heeft volgens Bowlby (1969) een aangeboren basis, wat inhoudt dat het kind vanaf de geboorte hulpbehoevend en aangewezen is op voeding en bescherming van de ouders. De unieke emotionele relatie tussen ouder en kind die hieruit

ontstaat noemt Bowlby (1969) een gehechtheidsrelatie en is volgens hem de basis voor de ontwikkeling van het kind. Een goede ouder-kind gehechtheidsrelatie ontstaat volgens Bowlby (1969) wanneer het kind op de ouder kan vertrouwen. Dit vertrouwen kan worden bereikt wanneer de ouder een sensitieve en responsieve houding heeft, duidelijk communiceert, respect heeft voor de autonomie van het kind en het kind helpt bij effectieve oplossingsstrategieën (Bowlby, 1979; Bowlby, 1983; Fearon et al., 2010). Daarnaast ontstaat een goede gehechtheidsrelatie wanneer het kind een verwachtingspatroon van een beschikbare en hulpvaardige ouder ontwikkelt (Belsky, 1984). Een veilig verwachtingspatroon ontstaat wanneer de ouder op een passende manier reageert als het kind om nabijheid en troost van de ouder vraagt, vooral wanneer het kind verdriet, spanning of angst ervaart (De Wolf & Wildeman, 2020). Als ouders gepast reageren op het kind, ontwikkelt het kind zelfvertrouwen en gaat op een positieve manier relaties met anderen aan (De Wolff et al., 2014). Wanneer het de ouders niet lukt om signalen van het kind op te merken en hier passend op te reageren, kunnen verstoringen in de ouder-kindrelatie ontstaan (Owens et al., 1995).

Gezinsinkomen in relatie tot ouder-kind gehechtheidsrelatie

Door de toenemende zorgen over het welzijn van kinderen, staan in verschillende onderzoeken de gevolgen van de sociaaleconomische status (SES) van ouders centraal (Hoff & Laursen, 2019). Onder SES worden drie componenten verstaan, te weten het inkomen, de opleiding en het beroep van de ouders. Duncan en Magnuson (2012) pleiten ervoor om deze verschillende componenten afzonderlijk van elkaar te onderzoeken, zodat mogelijke onderlinge verschillen opgemerkt worden en niet als één uitkomst worden geïnterpreteerd. Daarom wordt in dit onderzoek alleen het gezinsinkomen meegenomen, waarmee het netto maandinkomen van een huishouden wordt bedoeld. Hoewel in eerder onderzoek is gekeken naar het bredere concept van de SES van ouders, is er, voor zover bekend, nog geen onderzoek gedaan naar de relatie tussen specifiek het gezinsinkomen, een van de drie componenten van SES, en de ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Een voorbeeld van onderzoek naar de invloed van SES op het welzijn van het kind, betreft het longitudinale onderzoek van Landers-Potts et al. (2015) bij Afro-Amerikaanse gezinnen. Zij toonden aan dat vaders en moeders ($N = 422$) met een lager gezinsinkomen minder betrokken zijn bij, minder tijd spenderen aan en minder geïnteresseerd zijn in het emotioneel welzijn van hun kind. Rawatlal et al. (2015) deden onderzoek bij 206 moeders uit Zuid-Afrika met een laag gezinsinkomen. De resultaten lieten zien dat een laag gezinsinkomen het welzijn van de ouder beïnvloedt, wat een significante invloed op de ouder-kind gehechtheidsrelatie heeft. Dit is in lijn met de bevindingen uit onderzoek van Hoff en Laursen (2019), die onderzochten of de SES van vaders en moeders invloed heeft op de opvoedcapaciteiten van ouders. Luthar en Latendresse (2005) deden onderzoek naar 614 kinderen

waarvan ouders zowel een hoog als een laag inkomen hadden. Uit dat onderzoek bleek dat er geen directe relatie bestaat tussen het inkomen en de opvoedcapaciteiten van zowel vaders als moeders, maar dat deze relatie wordt gemedieerd door de negatieve gevolgen van financiële zorgen op het welzijn van de ouder.

De directe relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie is in de bestaande literatuur nog onderbelicht. Echter is dit wel belangrijk om te onderzoeken, gezien het aannemelijk lijkt dat financiële zorgen niet enkel van invloed zouden zijn op het ouderschap, maar ook invloed kunnen hebben op het ontstaan van een ouder-kind gehechtheidsrelatie. Op basis van de bevindingen van de hierboven beschreven empirische onderzoeken wordt voor dit onderzoek de volgende hypothese opgesteld: zowel bij vaders als moeders bestaat er geen directe relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Verondersteld wordt dat de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie indirect verloopt en gemedieerd wordt door negatieve gevolgen van financiële zorgen.

Gezinsinkomen in relatie tot opvoedstress

Het ouderschap brengt zowel vreugde als nieuwe uitdagingen met zich mee. Ouders kunnen bijvoorbeeld te maken krijgen met opvoedstress (Remmelink et al., 2019). Opvoedstress wordt gedefinieerd als een negatieve psychologische reactie op de plichten van het ouderschap en kan ontstaan door een opeenstapeling van dagelijkse situaties (Bornstein, 2013; Crnic & Low, 2002; Crnic & Coburn, 2019). Het *familie-stressmodel*, dat is ontwikkeld om de wisselwerking en de impact van verschillende stressbronnen op het ouderschap en op de ouder-kind relatie binnen een gezin te laten zien, geeft aan dat een laag gezinsinkomen tot meer economische druk leidt, waardoor spanningen en problemen in het dagelijks leven kunnen ontstaan (Abidin, 1983). Ouders kunnen bijvoorbeeld producten die nodig zijn om aan basisbehoeften te voldoen niet kopen en kunnen rekeningen niet betalen. Dat heeft zijn weerslag op het psychische welzijn van de ouder, waardoor opvoedstress kan toenemen (Masarik & Conger, 2017). Ouders met een laag inkomen lijken vaker en meer opvoedstress te rapporteren dan ouders met hoog inkomen (Conger et al., 2010; Kalil, 2015).

Als er wordt gekeken naar het verband tussen het gezinsinkomen en opvoedstress, dan zijn de resultaten uit verschillende onderzoeken eenduidig. Uit het onderzoek van Mistry et al. (2008) onder 516 moeders met een Afro-Amerikaans en Spaanse achtergrond, komt naar voren dat moeders die meer economische druk rapporteerden, ook hogere niveaus van opvoedstress aangaven. Het onderzoek van Newland et al. (2013) laat zien dat Europees-Amerikaanse en Afro-Amerikaanse moeders met een laag inkomen meer last hebben van depressie, angst en opvoedstress. Daarnaast laat een onderzoek bij 206 Zuid-Afrikaanse moeders zien dat aanhoudende financiële problemen zorgen voor opvoedstress

(Rawatlal et al., 2015). Bronte-Tinkew et al. (2010) deed longitudinaal onderzoek bij 2.139 vaders uit kwetsbare gezinnen in 20 Amerikaanse steden. Hieruit bleek dat een laag gezinsinkomen voor meer opvoedstress kan zorgen. Het aantal gevonden studies dat specifiek de relatie tussen het gezinsinkomen en de opvoedstress bij vaders hebben onderzocht is echter beperkt.

Op basis van de genoemde empirische onderzoeken wordt in dit onderzoek de volgende hypothese gesteld: een lager gezinsinkomen, bij zowel vaders als moeders, zorgt voor een hogere mate van opvoedstress.

Opvoedstress in relatie tot ouder-kind gehechtheidsrelatie

Door aanhoudende opvoedstress kunnen emotionele reserves van ouders opraken, waardoor ouders minder energie kunnen hebben, minder sensitief kunnen reageren en minder betrokken kunnen zijn naar het kind (Puff & Renk, 2014). Ouders kunnen hierdoor sneller vanuit hun eigen emoties handelen en minder goed reageren op de behoeften van het kind, waardoor ouders minder voorspelbaar kunnen reageren op het kind (Ainsworth et al., 1978). Het kind zoekt dan nog wel toenadering bij de ouder, maar ervaart daarbij ook stress en angst omdat het kind niet weet wat voor reactie de ouder gaat geven (De Wolff & Wildeman, 2020). Het verwachtingspatroon van het kind naar de ouder toe is dan wantrouwend, minder toegankelijk en meer gericht op afwijzing (De Wolff et al., 2014).

Wanneer een kind binnen een gezin opgroeit waarbij er veel sprake is van opvoedstress, kan dat gevolgen hebben voor de ouder-kind gehechtheidsrelatie (Conger & Donnellan, 2007). Verschillende wetenschappelijke onderzoeken wijzen er namelijk op dat een hoge mate van opvoedstress gerelateerd is aan een minder veilige ouder-kind gehechtheidsrelatie (Abidin, 1983; Cummings et al., 2000; Jarvis & Creasey, 1991; Pett et al., 1994; Thompson et al., 1993). Empirisch bewijs uit onderzoek van Jarvis en Creasey (1991) bij 32 gezinnen, waarbij zowel vaders als moeders werden meegenomen, heeft aangetoond dat opvoedingsstress significant geassocieerd is met onveilige gehechtheidsrelatie, zowel bij vaders als moeders. Recenter onderzoek, uitgevoerd door Ward en Lee (2020) bij 812 gezinnen uit Florida, San Angelo en Bosten, suggereert dat meer opvoedstress het aangaan van positieve relaties tussen ouder en kind vermindert. Dit geldt voor zowel vaders als moeders. De uitkomsten van de studies tonen aan dat opvoedstress van invloed kan zijn op de ouder-kind gehechtheidsrelatie, wat leidt tot de volgende hypothese van dit onderzoek: hogere niveaus van opvoedstress, bij zowel vaders als moeders, houden verband met een minder veilige ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Opvoedstress als mediator tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Voor zover bekend is er nog geen onderzoek gedaan naar de mediatie van opvoedstress op de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Wel is er onderzoek gedaan

naar de enkele relaties tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie, tussen het gezinsinkomen en de mate van opvoedstress en tussen opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Op basis van de uitkomsten van deze onderzoeken wordt verwacht dat ouders die meer opvoedstress ervaren door financiële zorgen minder beschikbaar zijn om een veilige ouder-kind gehechtheidsrelatie op te bouwen. Om meer inzicht te krijgen in de relaties tussen gezinsinkomen, opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie, wordt in dit onderzoek nagegaan of opvoedstress van ouders de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie medieert. Er wordt, zowel bij vaders als bij moeders, verondersteld dat een lager gezinsinkomen gepaard gaat met een hogere mate van opvoedstress, wat voor een minder goede ouder-kind gehechtheidsrelatie zorgt.

Controlevariabele

Bowen (1978) beschrijft in de *Family System Theory* dat alle gezinsleden onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Het gezinssysteem wordt gevormd door alle gezinsleden en er is voortdurend interactie. Ieder individu moet daarom altijd in relatie tot zijn omgeving gezien worden (Deater-Deckard, 2004). Wanneer problemen ontstaan bij een gezinslid, dan heeft dat invloed op het hele gezinssysteem. Bij onderzoeken naar onderlinge relaties tussen gezinsleden is het daarom van belang dat er rekening wordt gehouden met andere gezinsleden (Cabrera & Tamis-LeMonda, 2013; Cabrera et al., 2014). Bowlby (1969) toont aan dat ieder kind in principe in staat is om een gehechtheidsrelatie te ontwikkelen, al kan de kwaliteit van de gehechtheidsrelaties onderling sterk verschillen. De ouder-kind gehechtheidsrelatie van de andere ouder wordt als controle variabele meegenomen, zodat deze constant wordt gehouden. Dit betekent dat de mogelijk beïnvloedende rol van de ouder-kind gehechtheidsrelatie van de andere ouder de uitkomsten van de onderzoeksvragen niet beïnvloedt (Bornstein, 2005).

Huidig onderzoek

Om een aantal redenen is dit onderzoek wetenschappelijk en maatschappelijk relevant. Ten eerste biedt dit onderzoek meer inzage in het mechanisme tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie door de mediërende rol van opvoedstress mee te nemen. Hoewel deze relatie nog niet eerder onderzocht is, maken de beschreven theorieën het aannemelijk dat opvoedstress een mediërende rol speelt tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Ten tweede draagt dit onderzoek bij aan de wetenschappelijke literatuur doordat, beide ouders worden meegenomen. Vooral aan vaders is in de relatie tussen het gezinsinkomen en opvoedstress nog slechts beperkt aandacht besteed. Onderzoek naar beide ouders is belangrijk, omdat beide ouders betrokken zijn bij de ontwikkeling en opvoeding van het kind en daarmee ook allebei belangrijke gehechtheidsfiguren zijn. Daarnaast kunnen ouders elkaar volgens de Family System Theory ook

beïnvloeden, waardoor de resultaten die gevonden worden bij de ene ouder mogelijk beïnvloed zijn door de andere ouder (Bowen, 1978). Door beide ouders te onderzoeken kan er gecontroleerd worden voor de andere ouder, waardoor mogelijke beïnvloeding van de andere ouders constant gehouden kan worden. Dit vergroot de interne validiteit waardoor er met meer zekerheid een eventuele relatie kan worden aangetoond.

Een derde wetenschappelijke bijdrage is dat dit onderzoek, in tegenstelling tot de meerderheid van de onderzoeken, een diverse steekproef betreft. Onderzoeken van Rawatlal et al. (2015), Mistry et al. (2008), Newland et al. (2013) en Bronte-Tinkew et al. (2010) zijn gedaan bij kwetsbare gezinnen en bij vaders en/of moeder met een laag gezinsinkomen. Luthar en Latendresse (2005) en Landers-Potts et al. (2015) deden wel onderzoek naar zowel hoge als lage gezinsinkomens. Zij onderzochten echter niet de directe relatie tussen het gezinsinkomen en ouder-kind gehechtheidsrelatie. Dit onderzoek betreft een steekproef waarbij zowel gezinnen met een hoger als lager gezinsinkomen worden onderzocht wat de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten doet vergroten.

Tot slot is dit onderzoek wetenschappelijk relevant omdat het aansluit bij het advies van Duncan en Magnuson (2012) om de SES-componenten afzonderlijk van elkaar te onderzoeken. Beweerd wordt namelijk dat de samengestelde factoren van SES de uitkomsten van de unieke individuele waarde kunnen verbergen (Conger & Donellan, 2007; Duncan & Magnuson, 2003; Entwisle & Astone, 1994). Door apart het gezinsinkomen mee te nemen, kunnen specifiekere hypothesen geformuleerd worden, waardoor gericht advies gegeven kan worden over het effect van het gezinsinkomen op de ouder-kind gehechtheidsrelatie.

De ouder-kind gehechtheidsrelatie wordt gezien als basis van de ontwikkeling van kinderen en daarmee als voorloper op eventuele probleemgedragingen. Naast risico's van probleemgedragingen voor het kind zelf, heeft een verstoring in de ouder-kind gehechtheidsrelatie ook negatieve maatschappelijke gevolgen. Zo blijkt dat kinderen met probleemgedragingen op de lange termijn een hoge kostenpost zijn voor verschillende sectoren zoals onderwijs, justitie en de gezondheidszorg. Het is daarom van maatschappelijk belang om te onderzoeken welke variabelen gerelateerd zijn aan de ouder-kind gehechtheidsrelatie, zodat die informatie kan worden gebruikt bij het verbeteren van interventies. Bij het uitvoeren van opvoedinterventies gericht op de bevordering van ouder-kind gehechtheidsrelatie kan de hulpverlener aandacht hebben voor mogelijk beïnvloedende factoren van opvoedstress en het gezinsinkomen. Als hulpverleners kunnen helpen bij onderliggende factoren, dan kan dit bijdragen aan een veiligere ouder-kind gehechtheidsrelatie en kunnen zorgkosten worden beperkt.

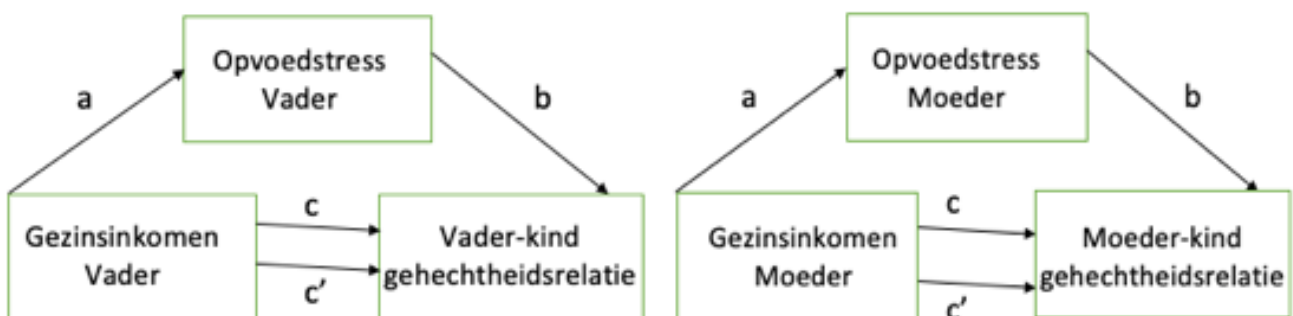
Dit onderzoek poogt antwoord te geven op de onderzoeksvraag: 'Wat is de relatie tussen het gezinsinkomen van ouders en de ouder-kind gehechtheidsrelatie?' Voor beantwoording van deze

onderzoeksvraag zijn de volgende acht deelvragen opgesteld, waarbij de verschillende paden zijn weergegeven in figuur 1:

- 1a. Wat is de relatie tussen het gezinsinkomen gegeven door vaders en de vader-kind gehechtheidsrelatie? (c-pad).
- 1b. Wat is de relatie tussen het gezinsinkomen gegeven door moeders en de moeder-kind gehechtheidsrelatie? (c-pad).
- 2a. Wat is de relatie tussen het gezinsinkomen gegeven door vaders en de opvoedstress gemeten bij vaders? (a-pad).
- 2b. Wat is de relatie tussen het gezinsinkomen gegeven door moeders en de opvoedstress gemeten bij moeders? (a-pad).
- 3a. Wat is de relatie tussen opvoedstress gemeten bij vaders en de vader-kind gehechtheidsrelatie? (b-pad).
- 3b. Wat is de relatie tussen opvoedstress gemeten bij moeders en de moeder-kind gehechtheidsrelatie? (b-pad).
- 4a. In hoeverre wordt de relatie tussen het gezinsinkomen gegeven door vaders en de gehechtheidsrelatie vader-kind gemedieerd door opvoedstress gemeten bij vaders? (c'-pad)
- 4b. In hoeverre wordt de relatie tussen het gezinsinkomen gegeven door moeders en de gehechtheidsrelatie moeder-kind gemedieerd door opvoedstress gemeten bij moeders? (c'-pad)

Figuur 1.

Mediatie model. Lineaire regressieanalyse paden zijn weergegeven met de letter a, b, c en het mediatie pad is aangegeven met de letter c' (Baron & Kenny, 1986),

Methode

Dit onderzoek heeft gebruik gemaakt van een bestaande cross-sectionele kwantitatieve dataset vanuit interdisciplinair onderzoeksproject de 3HOEK, uitgevoerd door de Erasmus Universiteit

Rotterdam. De 3HOEK studie deed onderzoek naar de rol van vaders en moeders in de opvoeding van jonge kinderen.

Participanten

Voor dit onderzoek zijn data verzameld bij 104 gezinnen uit de stadsregio Rotterdam. Om deel te kunnen nemen aan het onderzoek zijn gezinnen geselecteerd aan de hand van drie inclusiecriteria. Ouders moesten minstens één kind van 3 jaar hebben, het gezin moest intact zijn en in hetzelfde huis wonen, en tot slot moesten de ouders van beide ouders in Nederland zijn geboren. Van de 104 kinderen waren er 51 jongens en 53 meisjes ($M = 41$ maanden, $SD = 3.39$). De gemiddelde leeftijd van moeders varieerden van 24 jaar tot 49 jaar, ($M = 34$ jaar, $SD = 4.66$). Vaders varieerden in de leeftijd van 27 jaar tot 53 jaar, ($M = 37$ jaar, $SD = 5.25$). Het opleidingsniveau van ouders was binnen het gezin gelijk. Zo hadden 53 gezinnen een relatief hoge opleidingsachtergrond (hbo, wo of hoger) en 51 gezinnen een relatief lage opleidingsachtergrond (mbo of geen diploma).

Meetinstrumenten

Ouder-kind gehechtheidsrelatie. De Attachment Behavior Q-Sort (AQS) meet in de thuissituatie de mate van gehechtheidsgedrag van het kind (Waters, 1995). De AQS bestaat uit 90 items die elk gehechtheidsgedrag van het kind beschrijven. Voorbeelden van de items zijn: *‘Als het kind in de buurt van vader/moeder is en hij ziet iets waar hij mee wil spelen probeert hij zijn vader/moeder daar naar toe te trekken’*, *‘Het kind is bereid om met nieuwe mensen te praten, speelgoed te laten zien of te laten zien wat hij kan, als vader/moeder dat aan hem vraagt’*, *‘het kind vindt het ontspannend om bij vader/moeder op schoot te zitten’* en *‘het kind houdt in de gaten waar vader/moeder is wanneer hij in het huis speelt’*. De observator die de AQS afneemt, maakt gebruik van een scoreformulier waarop aantekeningen worden geschreven. Nadien werden aan de hand van aantekeningen op het scoreformulier de 90 items verdeeld over negen rijen. Variërend van de mate waarin de stelling van toepassing was werden de items gesorteerd; 1) *klopt het allerslechtst*, 2) *klopt heel erg slecht*, 3) *klopt erg slecht*, 4) *klopt slecht*, 5) *klopt niet slecht en niet goed*, 6) *klopt goed*, 7) *klopt erg goed*, 8) *klopt heel erg goed* of 9) *klopt het allerbest*. De AQS scores zijn gebaseerd op de observatie gedurende een huisbezoek van minimaal twee uur waarbij ook verschillende speeltaken werden uitgevoerd. Ten gunste van de betrouwbaarheid van de interbeoordelaars is twintig procent van de 208 ouder-kind observaties dubbel gecodeerd. Bij eventuele scoreverschillen tussen de codeurs werden deze besproken totdat consensus was bereikt. De correlaties tussen de observators varieerden van 0.71 tot 0.85 wat gemiddeld een interbeoordelaarsbetrouwbaarheid van 0.79 weergeeft. Om voor ieder kind een score van de mate van gehechtheid te verkrijgen is elke score gecorreleerd met het

sorteercriterium die wordt verschaft bij de AQS. Scores variëren van -1 (meest onveilig gehecht) tot een score van +1 (meest veilig gehecht) (Van IJzendoorn et al., 2004).

Door een reeks meta-analyses ($n = 13.000$) is de betrouwbaarheid in eerder onderzoek vastgesteld. De uitkomsten convergeren voldoende met de Vreemde Situatie procedure ($r = .31$), tevens is de predictieve validiteit ook goed beoordeeld ($r = .39$) (Van IJzendoorn et al., 2004).

Gezinsinkomen. De respondenten konden hun netto gezinsinkomen, exclusief eventuele toeslagen (zorgtoeslag of kinderbijslag) op elf manieren aangeven; 1) *Minder dan 1.000 euro per maand*, 2) *1.000-1.999 euro per maand*, 3) *2.000-2.999 euro per maand*, 4) *3.000-3.999 euro per maand*, 5) *4.000-4.999 euro per maand*, 6) *5.000-5.999 euro per maand*, 7) *6.000-6.999 euro per maand*, 8) *7.000-7.999 euro per maand*, 9) *8.000-8.999 euro per maand*, 10) *9.000-9.999 euro per maand*, 11) *10.000 euro of meer per maand*. Het gezinsinkomen wordt in de analyses over de elf categorieën meegenomen zodat er uitspraken gedaan kunnen worden over de effecten van de hoogte van het gezinsinkomen.

Opvoedstress. Om de opvoedstress te meten, is gebruik gemaakt van de *Parental Stress Scale* (PSS) (Berry & Jones, 1995). Dit zelfrapportage instrument meet de door ouders ervaren stress als gevolg van het ouderschap. De vragenlijst, bestaande uit 18 items, meet zowel positieve (8 items) als negatieve (10 items) aspecten van het ouderschap. Iedere ouder heeft zelfstandig de PSS ingevuld. De ouder wordt gevraagd om middels een vijfpuntenschaal; 1) *zeer mee eens*, 2) *mee oneens*, 3) *niet mee eens/niet mee oneens*, 4) *mee eens*, 5) *zeer mee eens*, het item te beoordelen. Voorbeelden van de items zijn: *'Ik ben blij in mijn rol als ouder'* en *'Ik geniet van spelen met mijn kind(eren)'*. Om de ouderlijke stress te berekenen, zijn de acht positieve items; 1, 2, 5, 6, 7, 8, 17 en 18 als volgt gehercodeerd; (1=5 punten), (2=4 punten), (3=3 punten), (4=2 punten), (5=1 punt). Vervolgens worden de scores van zowel de positieve als negatieve items bij elkaar opgeteld, de totale score kan variëren van 18 tot 90 punten. Een lage score staat voor een laag stressniveau en een hoge score staat voor een hoog stressniveau. Om de samenhang en betrouwbaarheid van de PSS items te beoordelen, is er gebruik gemaakt van Cronbach's alfa. De PSS bij vaders liet een alfa van .79 zien en bij moeders een alfa van .83. Dit is goed te noemen.

Procedure

Student-assistenten van het interdisciplinaire onderzoeksproject de 3HOEK hebben op verschillende (overdekte) plekken zoals zwembaden, bibliotheek en (indoor)speelplaatsen gezinnen geworven. Tussen de periode april 2018 en januari 2020 zijn alle gezinnen bezocht door twee getrainde observatoren van het 3HOEK onderzoek. Middels vragenlijsten, observatie en video-opnames zijn de data verzameld. Tijdens de huisbezoeken werden de vaders en moeders, twee uur lang, apart van elkaar

geobserveerd met hun kind. Eén observator nam de Attachment Q-sort (AQS) af, de andere observator gaf instructies en maakte video-opnames. Elke ouder-kind sessie begon met het invullen van vragenlijsten, ouders hadden hier een half uur voor. In dat half uur kreeg het kind de opdracht om zichzelf te vermaken. De observatoren hielden zich zo afzijdig mogelijk, maar als ouders vragen hadden konden ze die stellen. Na de afname van vragenlijsten kregen de ouder en het kind instructies om verschillende speeltaken uit te voeren. De speeltaken werden door de observator uitgelegd en bij alle ouders geïnstrueerd in dezelfde volgorde. De speeltaken bij de vader-kind en moeder-kind observaties waren verschillend, maar bevatten wel dezelfde moeilijkheidsgraad en benodigde vaardigheden om een mogelijk leereffect van het kind te voorkomen. De speeltaken waren als volgt: 1) Vrij spelen zonder speelgoed: ouder en kind moesten samen spelen zonder speelgoed te gebruiken gedurende 5 minuten. 2) Blokkenspel: ouder en kind kregen de opdracht om samen iets te bouwen. De eerste ouder moest samen met het kind een toren bouwen en de tweede ouder moest samen met het kind een huis bouwen. Hiervoor kregen ze drie minuten. 3) Etch-a-sketch: in vier minuten moest de eerste ouder met het kind een eenvoudig huis tekenen en de tweede ouder samen met het kind een pijl. Hiervoor moest het kind een draaiknop bedienen en de ouder de andere draaiknop. Van tevoren liet de observator een voorbeeldfoto zien. 4) ‘Stier rijden’: hiervoor werd de ouder gevraagd om op handen en knieën te zitten, waarna het kind de opdracht kreeg om op de rug van de ouder te klimmen. Het doel werd verteld door de observator, namelijk dat de ouder het kind van de rug probeert te wiebelen, maar het kind probeert zolang mogelijk op de rug te blijven zitten. Deze speeltaak duurde 1 minuut, maar werd niet gestopt wanneer ouder en kind langer dan 1 minuut konden volhouden. In dat geval werd het spel gestopt wanneer ouder en kind dat zelf aangaven. 5) Sok-worstelen: het doel is om elkaars sok te pakken zonder je eigen sok te verliezen. Zowel ouder als kind dienen op hun handen en knieën te zitten. Het spel begon wanneer de observator ‘Klaar voor de start, AF’ zei. Deze speeltaak duurde minimaal 1 minuut en wanneer dit langer duurde, stopte de speeltaak als ouder en kind zelf stopten.

Ouders gaven middels informed consent toestemming voor deelname aan het onderzoek en de video-opname van zichzelf en hun kind. De Ethische Commissie van de afdeling Bestuurskunde en Sociologie (Erasmus Universiteit Rotterdam) heeft het onderzoek goedgekeurd. Na afloop van het huisbezoek kregen de ouders per persoon een tegoedbon van 100 euro en het kind kreeg een klein cadeautje.

Data-analyse

Voor het analyseren van de data is gebruik gemaakt van SPSS versie 27. Omdat dit onderzoek een mediatiemodel betreft, is er ook gebruik gemaakt van Process Hayes Macro v.40 (Hayes, 2013). Middels het uitvoeren van verschillende preliminaire analyses zijn assumpties gecontroleerd.

Allereerst werd er aan de hand van *Missing Values Analysis* geïnspecteerd of er mogelijke afwijkende waarden en invoerfouten waren. Bij drie moeders waren er missende data met betrekking tot het gezinsinkomen; er is voor gekozen om het ingevulde antwoord van de partner in te vullen bij die missende waarde. De variabele opvoedstress en gehechtheid bevatten geen missende waarde. Vervolgens zijn de acht positief gescoorde items van de PSS gehercodeerd. Daarna zijn de PSS scores bij elkaar opgeteld en is er een nieuwe label aangemaakt. Tot slot is er gecontroleerd op betrouwbaarheid. Vervolgens is er, middels boxplots en berekening van het interkwartiel, gecontroleerd op univariate uitbijters. Het gezinsinkomen van vaders betrof drie uitbijters, het gezinsinkomen van moeders betrof twee uitbijters en bij de PSS van moeders was er sprake van één uitbijter. Deze uitbijters zijn aangepast naar de dichtstbijzijnde andere uitbijter of de dichtstbijzijnde andere waarde (Tabachnick & Fidell, 2007). Vervolgens zijn er opnieuw boxplots uitgevoerd waarna verbetering zichtbaar was. Multivariate uitbijters zijn geïdentificeerd middels *Malahanobis distance*. Het significantieniveau van ($p < .001$) is hierbij gehanteerd. Uit deze analyse komen twee multivariate uitbijters met een $p < .001$. Deze respondenten betroffen een vader en moeder uit hetzelfde gezin. Dit gezin is uit de dataset verwijderd omdat deze respondenten volgens Tabachnick en Fidell (2007) een ongepaste invloed hebben op de resultaten. De normaliteit is beoordeeld middels visuele inspectie van het histogram en door een berekening van de z -scores van Skewness en Kurtosis. Volgens Tabachnick en Fidell (2007) zijn z -scores tussen -3.29 en $+3.29$ normaal verdeeld. De gehechtheid scores bij vaders waren normaal verdeeld ($S = -2.69$, $K = -.27$) bij de moeders waren deze niet normaal verdeeld ($S = -3.47$, $K = 1.12$). Transformatie van de gehechtheid scores van moeders middels de *Square Root* leverde geen verbetering op ($S = -3.55$, $K = 0.80$), daarom is deze variabele gestandaardiseerd meegenomen in de analyses (Tabachnick & Fidell, 2007). Het gezinsinkomen van moeders kende een niet-normale verdeling ($S = 4.84$, $K = 3.57$), transformatie middels *Square Root* leverde een verbetering van de normaal verdeling op ($S = 2.71$, $K = 1.07$), daarom is de getransformeerde waarde meegenomen. De scores van het gezinsinkomen bij vaders was wel normaal verdeeld ($S = 2.89$, $K = 0.94$). De opvoedstress scores waren zowel bij vaders ($S = .73$, $K = -1.81$) als bij moeders ($S = .64$, $K = -.40$) normaal verdeeld. Vervolgens werd er gecontroleerd voor de lineariteit en de homoscedasticiteit assumpties middels een *scatterplot* tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen. Op basis van visuele beoordeling kan geconcludeerd worden dat er sprake was van een lineair verband tussen de onafhankelijk en afhankelijke variabele, aan de assumptie homoscedasticiteit is voldaan (Tabachnick & Fidell, 2007). Tot slot is gecontroleerd voor multicollineariteit waarbij gebruik is gemaakt van een correlatiematrix. Aan deze assumptie is voldaan, uit de analyses kwam namelijk geen correlatie van $>.90$ waardoor er geen sprake is van een problematische multicollineariteit (Tabachnick & Fidell, 2007).

Om antwoord te geven op de deelvragen worden er, voor zowel vaders als moeders, enkelvoudige lineaire regressie analyses gedraaid en wordt er een mediatieanalyse uitgevoerd (zie Figuur 1). Voor alle analyses wordt er gecontroleerd voor de ouder-kind gehechtheidsrelatie van de andere ouder. Om de eerste twee deelvragen te beantwoorden wordt het gezinsinkomen als onafhankelijke variabele meegenomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie als afhankelijke variabele. Voor het beantwoorden van deelvragen drie en vier wordt het gezinsinkomen als onafhankelijke variabele meegenomen en opvoedstress als afhankelijke variabele. Voor het beantwoorden van deelvragen vijf en zes wordt opvoedstress als onafhankelijke variabele meegenomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie als afhankelijke variabele. Tot slot wordt voor deelvraag zeven en acht gebruik gemaakt van de Hayes PROCESS-software, waarbij gebruik is gemaakt van model 4 met een bootstrapping van 5.000 resamples (Hayes, 2013). Er is sprake van een mediatie effect wanneer de betrouwbaarheidsinterval geen 0 omvat. Door middel van deze analyse wordt er gecontroleerd of opvoedstress (mediator) de relatie tussen het gezinsinkomen (onafhankelijke variabele) en de ouder-kind gehechtheidsrelatie (afhankelijke variabele) zou mediëren.

Resultaten

Descriptieve statistieken

De gemiddelden, standaarddeviaties, maximale en minimale waarden en correlaties van de onderzoeksvariabelen zijn weergegeven in Tabel 1. Hieruit is op te maken dat het gezinsinkomen van vaders en moeders significant met elkaar correleren ($r = .69$). Wanneer vaders een hoger inkomen rapporteerden, rapporteerden moeders dat ook. De ouder-kind gehechtheidsrelatie bij vaders en moeders hing significant positief met elkaar samen ($r = .36$). Wanneer het kind met de vader een meer veilige gehechtheidsrelatie kende, was dat bij moeders ook zo en andersom. Daarnaast hing ook de opvoedstress van ouders significant positief met elkaar samen ($r = .36$). Wanneer vaders meer opvoedstress ervaarden, dan ervaarden moeders ook meer opvoedstress en andersom. Opvoedstress van vaders correleert negatief significant met het gezinsinkomen van vaders ($r = -.30$). Dit betekent dat een hoge mate van opvoedstress gemeten door vaders, gerelateerd is aan een lager gezinsinkomen.

Wat betreft de gemiddelden scoorden zowel vaders als moeder relatief hoog op ouder-kind gehechtheidsrelatie en relatief laag op de mate van ervaren opvoedstress, zie Tabel 1. De meeste vaders, 53,4%, geven aan een gezinsinkomen tussen de €3.000 en €4.999 per maand te hebben bij moeders was dit 51,5%. Daarbij gaven meer moeders aan een gezinsinkomen tussen de €1.000 en €2.999 (25,2%) te hebben, terwijl bij vaders dit 22,4% was. Een relatief hoger inkomen, gemeten vanaf €5.000 tot €9.999, kwam bij 24,3% van de vaders voor en bij 23,3% van de moeders. Geen van de moeders rapporteerde een gezinsinkomen tussen de €8.000-€8.999, tegen één van de vaders. Geen van

de vaders rapporteerde een gezinsinkomen tussen de €9.000 en €9.999, terwijl één moeder dit wel deed.

Voor het in kaart brengen van de verschillen tussen vaders en moeders zijn er tweezijdige *t*-toetsen uitgevoerd. Uit de *t*-test blijkt dat vaders en moeders niet significant verschilden in de mate van gehechtheid ($p = .28$), en ook niet significant in de mate van ervaren opvoedstress ($p = .67$). Vaders en moeder verschilden wel significant in het netto gezinsinkomen ($p = <.001$), de vaders gaven aan dat het gezinsinkomen hoger was dan de moeders.

Tabel 1

Descriptieve statistieken en correlaties van alle variabelen gezinsinkomen, ouder-kind gehechtheid en opvoedstress (N=103)

<i>Variabele</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	1	2	3	4	5	6
1. Gezinsinkomen V	4.7	1.56	2	9	-					
2. Gezinsinkomen M	4.7	.36	2	10	.69**	-				
3. V-kind gehechtheidsrelatie	.46	.20	-.12	.82	-.08	.02	-			
4. M-kind gehechtheidsrelatie	.40	.22	-.25	.78	-.02	-.07	.36**	-		
5. Opvoedstress gemeten door V	34.75	7.23	19.00	50.00	-.30**	-.16	-.06	.05	-	
6. Opvoedstress gemeten door M	36.15	7.25	21.00	52.00	-.09	.07	-.04	.04	.36**	-

Noot. V = vaders; M = moeders; *M* = gemiddelde; *SD* = standaarddeviatie; *Min* = minimum; *Max* = maximum; Gezinsinkomen, 2 = €1.000- €1.999 euro per maand 4 = €3.000-€3.999 euro per maand, 5 = €4.000-€4.999 euro per maand, 9 = €8.000-€8.999 euro per maand, 10 = €9.000-€9.999 euro per maand; ** $p < .01$, eenzijdig. * $p < .05$, eenzijdig.

Relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheid (c-pad)

Voor vaders is er geen significante relatie tussen het gezinsinkomen en de vader-kind gehechtheidsrelatie te zien wanneer er gecontroleerd wordt voor de moeder-kind gehechtheidsrelatie ($\beta = -.07$, $t(102) = -.74$, $p = .46$, 95% CI [-.03, .02]; Tabel 2 model 1¹). Voor moeders is er ook geen significante relatie tussen het gezinsinkomen en de moeder-kind gehechtheidsrelatie wanneer gecontroleerd wordt voor de vader-kind gehechtheidsrelatie ($\beta = -.08$, $t(102) = -.81$, $p = .42$, 95% CI [-.16, .07]; Tabel 3 model 1¹). De totale verklaarde variantie van de ouder-kind gehechtheidsrelatie wordt voor 13,4% verklaard bij vaders en bij moeders voor 13,5% (zie Tabel 2 en Tabel 3). De resultaten zijn daarmee in lijn met de vooropgestelde hypothese: ‘zowel bij vaders als moeders zal er geen directe relatie zijn tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie’.

Relatie tussen het gezinsinkomen en de opvoedstress (a-pad)

De relatie tussen het gezinsinkomen en opvoedstress van vaders is negatief en significant wanneer er gecontroleerd wordt voor de moeder-kind gehechtheidsrelatie; hoe hoger het gezinsinkomen, hoe minder opvoedstress vaders ervaren ($\beta = -.30$, $t(102) = -3.17$, $p = <.05$ 95% CI [-2.27, -.52]; Tabel 2 model 2²). Voor moeders is de relatie tussen het gezinsinkomen en opvoedstress niet significant wanneer er gecontroleerd wordt voor de vader-kind gehechtheidsrelatie ($\beta = .07$, $t(102) = .66$, $p = .51$, 95% CI [-2.63, 5.23]; Tabel 3 model 2²). De totale verklaarde variantie van de opvoedstress wordt voor 9,3% verklaard bij vaders en bij de moeders voor 0,6% (zie Tabel 2 en Tabel 3). De hypothese veronderstelt dat een lager gezinsinkomen, bij zowel vaders als moeders, verband houdt met een hogere mate van opvoedstress. De resultaten zijn voor vaders in lijn met de vooraf opgestelde hypothese. Bij moeders is de hypothese niet in lijn met de resultaten.

Relatie tussen de opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie (b-pad)

De relatie tussen de mate van opvoedstress van vaders en de vader-kind gehechtheidsrelatie bleek niet significant wanneer er gecontroleerd wordt voor de moeder-kind gehechtheidsrelatie ($\beta = -.08$, $t(102) = -.84$, $p = .40$, 95% CI [-.01, .00]; Tabel 2 model 3¹). Ook bij moeders bleek de relatie tussen opvoedstress en de moeder-kind gehechtheidsrelatie niet significant wanneer gecontroleerd wordt voor de vader-kind gehechtheidsrelatie ($\beta = .05$, $t(102) = .57$, $p = .57$, 95% CI [-.00, .01]; Tabel 3 model 3¹). De totale verklaarde variantie van de ouder-kind gehechtheidsrelatie wordt voor 1,4% verklaard bij vaders en bij moeders voor 1,3% (zie Tabel 2 en Tabel 3). Deze resultaten zijn niet in de lijn met de vooropgestelde hypothese welke veronderstelt dat hogere niveaus van opvoedstress, bij zowel vaders als moeders, verband houdt met een minder veilige ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Opvoedstress als mediator van de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie (c' –pad)

Om te toetsen in hoeverre opvoedstress de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie medieert, is gekeken naar het indirecte effect van het gezinsinkomen op de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Op basis van de resultaten is er bij vaders, wanneer er voor de moeder-kind gehechtheidsrelatie gecontroleerd wordt, niet voldoende statistisch bewijs gevonden voor een mediatie effect [CI 95% = -.03, .10] (zie Tabel 4). Op basis van de resultaten is er bij moeders, wanneer er voor de vader-kind gehechtheidsrelatie gecontroleerd wordt, niet voldoende statistisch bewijs gevonden voor een mediatie effect (CI 95% = -.02, .03) (zie Tabel 5). De resultaten zijn daarmee niet in lijn met de vooropgestelde hypothese: 'zowel bij vaders als moeders zal een lager gezinsinkomen gepaard gaan met een hogere mate van opvoedstress wat voor een lagere mate van ouder-kind gehechtheidsrelatie zal zorgen'.

Tabel 2*Resultaten van de lineaire regressieanalyses van vaders (N = 103)*

		<u>Unstandardized</u>		<u>Standardized</u>		95%CI		R ²	F	
		<u>Coefficients</u>		<u>Coefficients</u>		Sig.	LL			HL
		B	SE	<u>Beta</u>	t					
Model 1¹	(Constant)	.37	.07		5.33	<.001	.23	.51	.13	7.70
	Gezinsinkomen vader	-.01	.01	-.07	-.74	.46	-.03	.02		
Controle variabele	moeder-kind gehechtheid	.33	.09	.36	3.85	<.001	.16	.50		
Model 2²	(Constant)	40.76	2.53		16.10	<.001	35.73	45.78	.09	5.14
	Gezinsinkomen vader	-1.39	.44	-.30	-3.17	.002	-2.27	-.52		
Controle variabele	moeder-kind gehechtheid	1.35	3.12	.41	.43	.67	-4.84	7.53		
Model 3¹	(Constant)	.40	.10		4.13	<.001	.21	.59	.14	7.81
	Opvoedstress vader	-.00	.00	-.08	-.84	.40	-.01	.00		
Controle variabele	moeder-kind gehechtheid	.33	.09	.36	3.90	<.001	.16	.16		

Noot. Bij deze modellen is gecontroleerd voor de moeder-kind gehechtheidsrelatie. 1 = Afhankelijke variabele is vader-kind gehechtheidsrelatie, 2 = Afhankelijke variabele is opvoedstress vader. CI = *confidence interval*, LL = *lower limit*; UL = *upper limit*.

Tabel 3*Resultaten van de lineaire regressieanalyses van moeders (N = 103)*

		<u>Unstandardized</u>		<u>Standardized</u>			95%CI		R ²	F
		<u>Coefficients</u>		<u>Coefficients</u>			LL	HL		
		B	SE	<u>Beta</u>	t	<u>Sig.</u>				
Model 1¹	(Constant)	.32	.13		2.47	.02	.06	.58	.14	7.80
	Gezinsinkomen moeder	-.05	.06	-.08	-.81	.42	-.16	.07		
Controle variabele	vader-kind gehechtheid	.40	.10	.36	3.87	<.001	.19	.59		
Model 2²	(Constant)	34.07	4.55		7.48	<.001	25.04	43.11	.00	.30
	Gezinsinkomen moeder	1.30	1.98	.07	.66	.51	-2.63	5.23		
Controle variabele	vader-kind gehechtheid	-1.51	3.57	-.04	-.42	.67	-8.60	5.58		
Model 3¹	(Constant)	.16	.12		1.41	.163	-.07	.39	.13	7.59
	Opvoedstress moeder	.00	.00	.05	.57	.57	-.00	.01		
Controle variabele	vader-kind gehechtheid	.39	.10	.36	3.87	<.001	.19	.60		

Noot. Bij deze modellen is gecontroleerd voor de vader-kind gehechtheidsrelatie. 1 = Afhankelijke variabele is moeder-kind gehechtheidsrelatie, 2 = Afhankelijke variabele is opvoedstress moeder. CI = *confidence interval*, LL = *lower limit*; UL = *upper limit*.

Tabel 4*Resultaten van de mediatieanalyse van vaders (N = 103)*

	Opvoedstress vader			Vader-kind gehechtheidsrelatie		
	B	SE	β	B	SE	β
Constante	40.76	2.53		.49	.13	
Inkomen	-1.39	.44	-.30**	-.01	.12	-.10
Opvoedstress vader				-.00	.00	-.11
Moeder-kind gehechtheidsrelatie	1.35	3.12	0.04	-.33	.09	.36**
Mediatie effect [95%CI]	[-.03, .10]					
R^2	.09			.14		
F	5.13**			5.57**		

Noot. Bij deze modellen is gecontroleerd voor de moeder-kind gehechtheidsrelatie. Het mediatie-effect is significant wanneer het betrouwbaarheidsinterval geen nul omvat. Het betrouwbaarheidsinterval voor het indirecte effect is een BCa-bootstrap-BI op basis van 5000 steekproeven. *, $p < .05$; **, $p < .01$; ***, $p < .001$.

Tabel 5*Resultaten van de mediatieanalyse van moeders (N = 103)*

	Opvoedstress moeder			Moeder-kind gehechtheidsrelatie		
	B	SE	β	B	SE	β
Constante	34.07	4.55		.26	.16	
Inkomen	1.30	1.98	.07	-.05	.06	-.08
Opvoedstress moeder				.00	.00	.06
Vader-kind gehechtheidsrelatie	-1.50	3.57	-.04	-.40	.10	.36**
Mediatie effect [95%CI]	[-.02, .03]					
R^2	.01			.14		
F	.30			5.29**		

Noot. Bij deze modellen is gecontroleerd voor de vader-kind gehechtheidsrelatie. Het betrouwbaarheidsinterval voor het indirecte effect is een BCa-bootstrap-BI op basis van 5000 steekproeven. Het mediatie-effect is significant wanneer het betrouwbaarheidsinterval geen nul omvat. *, $p < .05$; **, $p < .01$; ***, $p < .001$.

Discussie

In dit onderzoek is onderzocht of de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie wordt gemedieerd door opvoedstress. Bij alle relaties is gecontroleerd voor de ouder-kind gehechtheidsrelatie van de andere ouder. De resultaten laten zien dat er een negatief significante relatie bestaat tussen het gezinsinkomen van vaders en opvoedstress van vaders, maar niet tussen het gezinsinkomen van moeders en de opvoedstress van moeders. Ook is er, zowel bij vaders als bij moeders, geen significante relaties gevonden tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Evenals is er, bij beide ouders, geen significante relatie gevonden tussen opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Tot slot is er, bij zowel vaders als moeders, niet voldoende statistisch bewijs voor een mediatie effect van opvoedstress tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie.

Gezinsinkomen in relatie tot opvoedstress

De tweede hypothese stelde dat een lager gezinsinkomen, bij zowel vaders als moeders, verband houdt met hogere mate van opvoedstress. Bij vaders werd een negatief en significante relatie gevonden, bij moeders niet. Dit is een opvallend resultaat, omdat op basis van de literatuur werd verwacht dat er geen verschil zou optreden tussen vaders en moeders (Masarik & Conger, 2017). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat opvoedstress bij vaders en moeders wordt veroorzaakt door verschillende factoren. Moeders zouden door familie- en gezondheidsproblemen meer opvoedstress ervaren, terwijl vaders meer opvoedstress ervaren door financiële zorgen (Matud, 2004). Toekomstig onderzoek zou moeten uitwijzen of dit verschil tussen ouders ook echt zo is.

Opvoedstress in relatie tot ouder-kind gehechtheidsrelatie

Er is geen significante relatie gevonden voor de derde hypothese, die veronderstelt dat hogere niveaus van opvoedstress, bij zowel vaders als moeders, verband houden met een minder veilige ouder-kind gehechtheidsrelaties. Dit komt niet overeen met verwachtingen op basis van voorgaande studies die beschreven dat opvoedstress gerelateerd is aan een minder veilige ouder-kind gehechtheidsrelatie (Abidin, 1983; Cummings et al., 2000; Jarvis & Creasey, 1991; Pett et al., 1994; Thompson et al., 1993). Dat dit onderzoek geen relatie aantoonde komt mogelijk doordat voorgaande studies voornamelijk gezinnen betrof waarbij sprake was van een klinische steekproef met financiële zorgen en veel opvoedstress. In deze steekproef werd er gemiddeld weinig opvoedstress ervaren door vaders ($M = 35$, $Max = 50$) en door moeders ($M = 36$, $Max = 52$) op een schaal van 18 tot 90. Daarnaast blijkt dat de ouder-kind gehechtheidsrelaties ook relatief hoog zijn zowel voor vaders ($M .46$ $Min -.12$ $Max .82$) als voor moeders ($M .40$ $Min -.25$ $Max .78$) op een schaal van -1 (meest onveilig gehecht) tot een score van +1 (meest veilig gehecht). Hoewel het positief is dat de ouder-kind gehechtheidsscores

relatief hoog zijn, en de opvoedstress scores relatief laag, kan het zijn dat dat hierdoor de mogelijke relatie tussen opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie niet goed gemeten kon worden. Om deze relatie beter te kunnen begrijpen is er meer onderzoek nodig.

Opvoedstress als mediator van de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie

De vierde hypothese stelt dat opvoedstress de relatie tussen gezinsinkomen en ouder-kind gehechtheidsrelatie medieert. Uit de analyses is gebleken dat er geen sprake is van een significante mediatie; noch bij vaders, noch bij moeders. De mediatie werd verwacht op basis van de verwachte relaties tussen gezinsinkomen en opvoedstress en tussen opvoedstress en oud-kind gehechtheidsrelatie, voor zowel vaders als moeders. Echter, alleen de relatie tussen gezinsinkomen en opvoedstress bij vaders was negatief significant. Op basis hiervan was het vinden van een mediatie-effect van opvoedstress op de relatie tussen gezinsinkomen en ouder-kind gehechtheidsrelatie ook niet plausibel.

Het is ook mogelijk dat de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie gemodereerd of gemedieerd wordt door andere variabelen dan opvoedstress. Zo kan het zijn dat ouders, ook als ze opvoedstress ervaren, alsnog een sensitieve, responsieve houding hebben en met respect voor de autonomie van het kind kunnen reageren (Bowlby, 1979; Bowlby, 1983; Fearon et al., 2010). Het is dus goed mogelijk dat andere factoren, zoals sensitiviteit van de ouder of het psychische welzijn van de ouder wel een mediërend effect hebben op de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidrelatie. In dit onderzoek is er voor gekozen om deze factoren niet mee te nemen omdat de power daar niet toereikend voor was. Voor toekomstig onderzoek met een grotere steekproefomvang is het interessant om deze ouder-factoren als mediatorvariabelen in de relatie tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie te onderzoeken.

Sterkten, limitaties en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Een sterkte van dit onderzoek is de diversiteit van de steekproef wat betreft het opleidingsniveau van ouders en het gezinsinkomen. Hierdoor zijn de resultaten te generaliseren voor ouders met zowel een hogere als lagere opleiding en gezinsinkomen. Naast dit sterke punt bevat de steekproef ook een beperking namelijk de culturele diversiteit. Alle respondenten hadden een Nederlandse achtergrond waardoor de resultaten niet goed te generaliseren zijn naar gezinnen met een niet-Nederlandse achtergrond. Uit onderzoek van Zeijl et al. (2005) blijkt dat niet-Westerse gezinnen in Nederland meer risico lopen op het ontstaan van opvoedstress. Wanneer er zowel naar niet-Westerse als Nederlandse ouders onderzoek gedaan wordt, is de gemiddelde mate van opvoedstress wellicht hoger en relateert dit mogelijk aan een minder veilige ouder-kind gehechtheidsrelatie. Voor toekomstig

onderzoek zou het daarom waardevol zijn om een meer diverse steekproef te werven in heel Nederland, en zowel allochtonen als autochtonen respondenten te onderzoeken.

Een tweede limitatie van dit onderzoek is dat de residuen van de moeder-kind gehechtheidsrelatie niet normaal verdeeld zijn, de scores waren linksscheef verdeeld. Omdat de data een niet-klinische populatie betrof, is het aannemelijk dat de meeste moeder-kind gehechtheidsrelaties meer veilig zijn. Hierdoor is het te begrijpen dat deze data een meer links scheve verdeling kende. Doordat deze variabele meegenomen is zonder een normaal verdeling kan het zijn dat er om die reden geen relatie is gevonden tussen het gezinsinkomen en de moeder-kind gehechtheidsrelatie, opvoedstress en de moeder-kind gehechtheidsrelatie en de mediatie analyse.

Ten derde kan er specifieker naar het gezinsinkomen worden gevraagd. Het kan zijn dat het gezinsinkomen niet goed is gemeten, waardoor de relaties tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie, tussen het gezinsinkomen en opvoedstress van moeders en het mediatie effect van opvoedstress tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie niet gevonden is. Voor vervolg onderzoek zou het wenselijk zijn dat financiële zorgen in beeld gebracht worden in plaats van het gezinsinkomen. Wanneer de financiële zorgen in beeld gebracht worden, kan het zijn dat deze wel samenhangen met de mate van opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie (Conger et al., 2010; Kalil, 2015; Abidin, 1983).

Een sterk punt van dit onderzoek is dat de zowel middels zelfrapportage (vragenlijsten); als observaties data zijn verzameld. De onafhankelijke observator neemt de situatie direct waar, en beïnvloedt de situatie niet waardoor er een betrouwbaar beeld van de ouder-kind relatie ontstaat.

Daarnaast is nog een sterk punt dat huidig onderzoek zowel vaders als moeders heeft onderzocht. De relatie tussen het gezinsinkomen en de mate van opvoedstress ervaren door vaders is nog onbelicht in de wetenschappelijk literatuur. Daarnaast wordt vanuit de *family systems theorie* het belang om onderzoek te doen naar beide ouders benadrukt (Bowen, 1978). Door onderzoek te doen naar beide ouders schetst dat een completer beeld van mogelijke relaties. Voor vervolg onderzoek is het daarom ook aan te raden om het gezin in zijn geheel mee te nemen en zowel bij vaders als moeders onderzoek te doen.

Conclusie en implicaties voor beleid en praktijk

Het huidige onderzoek heeft de vraag ‘Wat is de relatie tussen het gezinsinkomen van ouders en de ouder-kind gehechtheidsrelatie?’ bij zowel vaders als moeders onderzocht. Hierbij is opvoedstress als mogelijke mediator tussen de relatie van het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie onderzocht en is er bij alle relaties gecontroleerd voor de ouder-kind gehechtheidsrelatie van de andere ouder.

Dit onderzoek toont aan dat er zowel bij vaders als moeders geen significante relaties bestaan tussen het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie. Er bestaat wel een negatief significante relatie bij vaders tussen het gezinsinkomen en de opvoedstress van vaders, bij moeders is deze relatie niet significant. Ook de relatie tussen de mate van opvoedstress en de ouder-kind gehechtheidsrelatie is zowel bij vaders als moeders niet significant evenals het mediatie effect van opvoedstress tussen de relatie van het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie is bij beide ouders niet significant. Ondanks dat huidig onderzoek geen mediatie effect van opvoedstress vind tussen de het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie, is deze mediatie, voor zover bekend, nog niet eerder onderzocht. Het is daarom belangrijk dat vervolgonderzoek de huidige onderzoeksresultaten bevestigt voordat er sterke conclusies vanuit dit onderzoek getrokken kunnen worden. Daarnaast is aanvullend onderzoek nodig om te onderzoeken welke andere factoren een mediërende rol kunnen spelen. De relatie tussen het gezinsinkomen en de opvoedstress bij vaders is wel significant, ook hier geldt, omdat er nog maar weinig onderzoeken bekend zijn die deze specifieke relatie bij vaders onderzocht hebben, is er vervolgonderzoek nodig om de conclusies te kunnen bevestigen.

Dit onderzoek heeft een bijdrage geleverd aan het inzicht dat zowel dat zowel vaders als moeders onderdeel zijn van het gezinssysteem en elkaar beïnvloeden; reden waarom het gezin in zijn geheel moet worden bestudeerd. Dat sluit aan bij de *Family System Theory* (Bowen 1978).

Concluderend is er geen mediërend effect van opvoedstress tussen de relatie van het gezinsinkomen en de ouder-kind gehechtheidsrelatie wanneer er gecontroleerd wordt voor de ouder-kind gehechtheidsrelatie van de andere ouder. Wel is de relatie tussen het gezinsinkomen van vaders en de opvoedstress van vaders negatief significant. De relaties tussen de variabelen lijken complex te zijn waardoor het van belang is om verder onderzoek te doen naar deze relaties, zodat er meer inzicht komt in de variabelen die een rol spelen bij het ontwikkelen van een ouder-kind gehechtheidsrelatie. Interventies gericht op de ouder-kind gehechtheidsrelatie kunnen daar profijt van hebben.

Literatuurlijst

- Abidin, R. R. (1983). *Parenting Stress Index: Manual, Administration Booklet, [and] Research Update*. Pediatric Psychology Press.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Lawrence Erlbaum.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). *The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, 55(1), 83–96. <https://doi.org/10.2307/1129836>
- Berry, J. O., & Jones, W. H. (1995). The Parental Stress Scale: Initial psychometric evidence. *Journal of Social and Personal Relationships*, 12(3), 463–472. <https://doi.org/10.1177/0265407595123009>
- Bornstein, M. H. (2005). In M. Bornstein, H. (Ed.), *Handbook of parenting: Volume 4 social conditions and applied parenting*. Mahwah, NJ: Psychology Press
- Bornstein, M. H. (2013). Parenting and child mental health: a cross-cultural perspective. *Volume 12* (3), 258-265. <https://doi.org/10.1002/wps.20071>
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Volume 1: Attachment*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. Tavistock.
- Bowlby, J. (1983). *Verbondenheid*. Van Loghum Slaterus.
- Bronte-Tinkew, J., Horowitz, A., & Carrano, J. (2010). Aggravation and stress in parenting: Associations with coparenting and father engagement among resident fathers. *Journal of Family Issues*, 31(4), 525–555. <https://doi.org/10.1177/0192513X09340147>
- Cabrera, N. J., Fitzgerald, H. E., Bradley, R. H., & Roggman, L. (2014). The ecology of father-child relationships: An expanded model. *Journal of Family Theory & Review*, 6 (4), 336–354. https://www.researchgate.net/publication/269042148_The_Ecology_of_Father-Child_Relationships_An_Expanded_Model
- Cabrera, N. J., & Tamis-LeMonda, C. S. (Eds.). (2013). *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (2de ed.). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685–704. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x>

- Conger, R. D., & Donnellan, M. B. (2007). An Interactionist Perspective on the Socioeconomic Context of Human Development. *Annual Review of Psychology*, *58*(1), 175-199.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085551>
- Crnic, K. A., & Coburn, S. S. (2019). Stress and parenting. In M. H. Bornstein (ed.), *Handbook of parenting*. (pp. 418-446). Routledge.
- Crnic, K. A., & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Practical issues in parenting* (pp. 243–267). Lawrence Erlbaum and Associates.
- Cummings, E. M., Davies, P. T., & Campbell, S. B. (2000). *Developmental psychopathology and family process: Theory, research, and clinical implications*. Guilford Press.
- Cyr, C., Euser, E.M., Bakermans Kranenburg, M.J., & van IJzendoorn, M.H. (2010). *Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses* (PMID: 20102649) [Meta-analyse, Leiden University]. PubMed.
- Deater-Deckard, K. (2004). *Parenting stress*. Yale University Press.
<https://doi.org/10.12987/yale/9780300103939.001.0001>
- De Wolff, M.S., Dekker-van der Sande, F., Sterkenburg, P.S., & Thoomes-Vreugdenhil, A. (2014). *Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. Utrecht: Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen
- De Wolff, M.S., & Wildeman, I. (2020). *Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. Herziende versie 2020 (5e druk) op basis van de 4e herziende druk (2017). Utrecht: Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging voor pedagogen en onderwijskundigen.
- Duncan, G.J., & Magnuson, K. (2012). *Socioeconomic status and cognitive functioning: Moving from correlation to causation*. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, *3*, 377–386.
- Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., Lapsley, A., & Roisman, G. I. (2010). *The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: a meta-analytic study* (PMID: 20438450) [Meta-analyse, University of Reading]. PubMed.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford.
- Hoff, E., & Laursen, B. (2019). *Socioeconomic status and parenting*. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Biology and ecology of parenting* (pp. 421–447). Routledge/Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780429401459-13>

- Jarvis, P. A., & Creasey, G. L. (1991). Parental stress, coping, and attachment in families with an 18-month-old infant. *Infant Behavior & Development*, 14(4), 383–395.
[https://doi.org/10.1016/0163-6383\(91\)90029-R](https://doi.org/10.1016/0163-6383(91)90029-R)
- Kalil, A. (2015). Inequality begins at home: The role of parenting in the diverging destinies of rich and poor children. In P. R. Amato, A. Booth, S. M. McHale, & J. Van Hook (Eds.), *Families in an era of increasing inequality: Diverging destinies* (pp. 63–82). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-08308-7_5
- Landers-Potts, M. A., Conger, R., Cutrona, C., Gibbons, F. X., Simons, L. G., Simons, R. L., & Wickrama, K. A. S. (2015). An extension and moderational analysis of the family stress model focusing on African American adolescents. *Family Relations*, 64(2), 233-248.
<http://dx.doi.org/10.1111/fare.12117>
- Luthar, S.S., & Latendresse, S.J. (2005). *Comparable “risks” at the socioeconomic status extremes: Preadolescents’ perceptions of parenting*. *Development and Psychopathology*, 17, 207–230.
- Masarik, A. S., & Conger, R. D. (2017). Stress and child development: A review of the Family Stress Model. *In Current Opinion in Psychology*, Vol. 13, 85–90. Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.05.008>
- Matud, M. P. (2004). *Gender differences in stress and coping styles*. *Personality and Individual Differences*, 37, 1401-1415. doi:10.1016/j.paid.2004.01.010
- Mistry, R. S., Lowe, E. D., Benner, A. D., & Chien, N. (2008). Expanding the family economic stress model: Insights from a mixed-methods approach. *Journal of Marriage and Family*, 70(1), 196–209. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00471.x>
- Newland, R. P., Crnic, K. A., Cox, M. J., & Mills-Koonce, W. R. (2013). *The family model stress and maternal psychological symptoms: mediated pathways from economic hardship to parenting*. *Journal Family Psychology*, (27), 96-105. <http://dx.doi.org/10.1037/a0031112>.
- Owens, G., Crowell, J. A., Pan, H., Treboux, D., O'Connor, E., & Waters, E. (1995). The prototype hypothesis and the origins of attachment working models: Adult relationships with parents and romantic partners. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 60(2-3), 216–233. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.1995.tb00213.x>
- Pett, M. A., Vaughan-Cole, B., & Wampold, B. E. (1994). Maternal employment and perceived stress: Their impact on children's adjustment and mother-child interaction in young divorced and married families. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 43(2), 151–158. <https://doi.org/10.2307/585317>

- Puff, J., & Renk, K. (2014). Relationships among parents' economic stress, parenting, and young children's behavior problems. *Child Psychiatry & Human Development*, 45(6), 712-727. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10578-014-0440-z>
- Rawatlal, N., Pillay, B. J., & Kliewer, W. (2015) *Socioeconomic status, family-related variables, and caregiver-adolescent attachment*. *South African Journal of Psychology*, 45(4), 551-563. doi:10.1177/0081246315588906
- Remmelink, L. E., Leijten, P., & Veldboer, L. (2019). Andere ouders als bron van steun. *Kind En Adolescent*, 40(4), 330-346. <https://doi.org/10.1007/s12453-019-00214-7>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5e ed.). Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Thompson, R. J., Merritt, K. A., Keith, B. R., Bennett, L., Johndrown, D. A. (1993). The role of maternal stress and family functioning in maternal distress and mother-reported psychological adjustment of non-referred children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22(1), 78-84. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2201_8
- Van IJzendoorn, M. H., Vereijken, C. M. J. L., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Riksen-Walraven, J. M. (2004). Assessing Attachment Security With the Attachment Q Sort: Meta-Analytic Evidence for the Validity of the Observer AQS. *Child Development*, 75(4), 1188-1213. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00733.x>
- Verhulst, F. C., (2017). *De ontwikkeling van het kind*. Koninklijke van Gorcum.
- Ward, K. P., Lee, S. J. (2020). *Mothers 'and fathers' parenting stress, responsiveness, and child wellbeing among low-income families*. Volume 116. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105218>
- Waters, E. (1995). The attachment Q-Set (Version 3.0). *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 60(2-3), 234-246. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.1995.tb00214.x>
- Wiersma, M., & Kooi, C. Van der (2017). *Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede* (Nr. KOM013/2017). De Kinderombudsman: ziet toe op de naleving van kinderrechten. Geraadpleegd op 20 oktober 2021, van <https://www.dekinderombudsman.nl/publicaties/rapport-alle-kinderen-kansrijk>
- Pett, M. A., Vaughan-Cole, B., & Wampold, B. E. (1994). Maternal employment and perceived stress: Their impact on children's adjustment and mother-child interaction in young divorced and married families. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 43(2), 151-158. <https://doi.org/10.2307/585317>

Zeijl, E., Crone, M., Wiefferink, K., Keuzenkamp, S., & Reijneveld, M. (2005). *Kinderen in Nederland*. Leiden: SCP/TNO.